

opracowanie: **Wojciech Kieler**

Konstruowanie pisemnej analizy dzieła sztuki w formie wypracowania – analiza portretów Izabeli Lubomirskiej autorstwa Marcella Bacciarellego oraz Stanisława Kostki Potockiego autorstwa Jacquesa Louisa Davida

1. Cel i przedmiot kursu

Celem kursu jest ułatwienie pracy nauczycielom prowadzącym zajęcia z uczniami przygotowującymi się do udziału w eliminacjach centralnych Olimpiady Artystycznej. Kurs zawiera propozycje rozwiązań metodycznych dotyczących konstruowania analizy porównawczej dzieł sztuki w formie wypracowania. Przedmiotem tego odcinka kursu jest analiza portretu Izabeli Lubomirskiej, namalowanego przez Marcella Bacciarellego w latach 70. XVIII wieku i portretu Stanisława Kostki Potockiego, pędzla Jacquesa Louisa Davida z 1781 roku. Oba dzieła należą do kolekcji Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. Uczniowie podczas tego etapu olimpiady analizują dzieła w galeriach muzealnych, oglądając je w oryginale. Daje im to możliwość odniesienia się nie tylko do zastosowanych przez artystów środków formalnych, takich jak: kompozycja, kolorystyka czy operowanie światłem, ale również przyjrzenia się sposobowi malowania i fakturze obrazów.

2. Konspekt przykładowych zajęć dotyczących analizy porównawczej ww. portretów – etap przedwstępny (ok. 10 min).

- a) Pokazanie uczniom dzieł przeznaczonych do analizy.
- b) Zadanie kluczowych pytań, z prośbą o przygotowanie się do dyskusji na temat dzieł.
  - Jakie są możliwe klucze zestawienia obu dzieł?
  - W jakiej epoce i w jakich środowiskach artystycznych powstały?
  - Jak wpłynęło to na ich formę?
  - Kim były portretowane postaci? Co je łączy?
  - Z jakiej tradycji artystycznej czerpali obaj artyści?
- c) Zaprezentowanie bibliografii*:
  - *Kolekcja wilanowska*, J. Mielezsko (red.), Warszawa 2005.
  - A. Chyczewska, *Marcello Bacciarelli*, Ossolineum 1973.
  - J. Kienzler, *Mąż wszystkich żon. Stanisław August*, Warszawa 2011.
  - K. Gutowska-Dudek, *Portret konny Stanisława Kostki Potockiego [w:] Uroda portretu. Katalog wystawy*, Warszawa 2009.
  - K. Lewicka, B. Osińska, *Poczet artystów polskich i w Polsce działających*, Warszawa 1996.
  - M. Możdżyńska- Nawotka, *O modach i strojach*, Wrocław 2004.
  - D. Król, *Historia fryzur*, Warszawa 2004.
  - Zasoby internetu.

*uczniowie otrzymują odbitki kserograficzne najistotniejszych fragmentów wybranych tekstów

3. Konspekt przykładowych zajęć dotyczących analizy porównawczej ww. obrazów – etap wstępny (ok. 60 min)

- a) uczniowie otrzymują tabelę zawierającą kryteria oceny pracy olimpijskiej. Uzupełniają je w toku zajęć. Należy zwrócić uwagę, że analiza porównawcza **nie może stanowić dwóch odrębnych analiz napisanych jedna po drugiej**. Stad też w tabeli pojawiają się zarówno pola łączne dla obu obrazów i takie, w których każdy z nich należy omówić oddzielnie. Szczególnie istotne jest to w części dotyczącej analizy- należy tam **wskazać podobieństwa i różnice** pomiędzy dziełami.

Marcello Bacciarelli, *Portret Izabeli Lubomirskiej, lata 70. XVIII wieku*

Jacques-Louis David, *Portret Stanisława Kostki Potockiego, 1781*

	Kryteria	Bacciarelli	David
1. Ogólna wiedza historyczna (powiązanie zjawisk z dziedziny sztuki z historyczną wiedzą o epoce).	<ul style="list-style-type: none"> – właściwe określenie epoki, do której należy opisywane dzieło, a w obrębie tej epoki stylu, kierunku, tendencji, nurtu; – określenie czasu powstania opisywanego dzieła i umieszczenie go w chronologii epoki; – umieszczenie dzieła w odpowiednim kontekście epoki (historycznym, religijnym, społecznym, filozoficznym lub literackim). 		
2. Znajomość twórców, dzieł, chronologii dziejów sztuki	<ul style="list-style-type: none"> – umieszczenie opisywanego dzieła w twórczości autora, znajomość innych jego dzieł; – znajomość innych dzieł z epoki, w której tworzył autor opisywanego dzieła; – określenie znaczenia opisywanego dzieła; – rozpoznanie gatunku, do jakiego należy opisywane dzieło z uwzględnieniem tradycji tego gatunku. 		
3. Analiza treści i formy dzieła oraz jego interpretacja	<ul style="list-style-type: none"> – znajomość technik i podstawowej terminologii artystycznej; – rozpoznanie i określenie źródła tematu; – opis ikonograficzny dzieła; – określenie miejsca opisywanego dzieła w historii tematu; – analiza formy dzieła: struktura, technika wykonania dzieła, cechy stylistyczne; – interpretacja dzieła, określenie jego wymowy i ekspresji. – konstrukcja wypowiedzi. 		
4. Język			
1. Ogólna wiedza historyczna (powiązanie zjawisk z dziedziny sztuki z historyczną wiedzą o epoce).	<ul style="list-style-type: none"> – właściwe określenie epoki, do której należy opisywane dzieło, a w obrębie tej epoki stylu, kierunku, tendencji, nurtu; – określenie czasu powstania opisywanego dzieła i umieszczenie go w chronologii epoki; – umieszczenie dzieła w odpowiednim kontekście epoki (historycznym, religijnym, społecznym, filozoficznym lub literackim). 		
		Maksymalna liczba punktów: 10	

- b) Uczniowie konstruują wstęp do analizy, w którym wyraźnie odczytują zasadę zestawienia tej pary dzieł. Im więcej argumentów dotyczących tego zestawienia zgromadzą, tym lepiej:
- Malarstwo drugiej połowy XVIII wieku (powstanie dzieł najprawdopodobniej dzieli nie więcej niż 10 lat). Obrazy jednak wyraźnie różnią się repertuarem zastosowanych środków formalnych.
  - Oba obrazy są portretami oficjalnymi.
  - Twórcy obu dzieł zasłyną m.in. jako wybitni malarze dworscy epoki klasycyzmu (uwaga: nie należy jednak tego łączyć bezkrytycznie z konwencją stylową tego konkretnego dzieła Bacciarellego).
  - Obie portretowane postaci były właścicielami Wilanowa. Łączy je powinowactwo (Lubomirska była teściową Potockiego) oraz wspólne zainteresowania dotyczące gromadzenia dzieł sztuki, a także niezwykły smak artystyczny.
  - Oba portrety nie stanowią wiernych wizerunków przedstawionych postaci. Okoliczności ich powstania nie są do końca jasne.
  - W obu dziełach pojawia się motyw psa i architektury w tle. Pełnią one jednak odmienne funkcje.

Umiejętne **rozpoznanie zasady zestawienia dzieł to klucz do sukcesu** podczas konstruowania analizy. W dalszej pracy należy jedynie ułożyć powyższe kwestie w logicznej kolejności, rozwinąć je i wzbogacić tekst w wiedzę o epoce i autorach obu dzieł.

- c) Pogadanka heurystyczna: rozmowa o **różnych konwencjach portretu w sztuce XVIII wieku**. Zademonstrowanie uczniom reprodukcji dzieł słynnych portrecistów tego stulecia z różnych środowisk artystycznych: Angeliki Kauffmann, Rosalby Carrieri, Elisabeth Vigée-Lebrun, Françoisisa Bouchera, Thomasa Gainsborough, Pompea Battoniego, Antona Raphaela Mengsa. Dyskusja o **roli Grand Tour** w rozprzestrzenianiu się wpływów artystycznych.

Zamierzony efekt dyskusji: płynne, a nie rewolucyjne **przechodzenie konwencji portretu ze stylistyki rokokowej w klasycystyczną**.

- d) Próba odnalezienia dzieł innych artystów, najbliższych formalnie portretom pędzla Bacciarellego i Davida:

Thomas Gainsborough, *Dama w błękitach*, ok. 1770 ,
Ermitaż, Sankt Petersburg
Źródło: Wikimedia Commons

Pompeo Battoni, *Portret Contessy Marii Benedetty
di San Martino*, ok. 1780, Muzeum Thyssen
Bornemisza w Madrycie

Źródło: Wikimedia Commons

Peter Paul Rubens, *Konsekracja Deciusa MUSA*, 1616–17,
Bayrische Staatsgemäldesammlungen, Monachium

Źródło: [http://www.metmuseum.org/
research/metpublications/](http://www.metmuseum.org/research/metpublications/)

Peter_Paul_Rubens_The_Decius_Mus_Cycle

Anton van Dyck, *Portret konny ks. Tomasza
Sabaudzkiego*, 1634–35, Galleria Sabauda, Turyn

Źródło: Wikimedia Commons

Zamierzony efekt dyskusji: Uczniowie zauważają, że dzieło Bacciarellego bliskie jest współczesnemu malarstwu rokokowemu z różnych środowisk Europy. Obraz Davida, choć znajduje analogie dotyczące pozy konia i jeźdźca w XVII-wiecznym malarstwie flamandzkim, jest zupełnie wyjątkowy ze względu na wprowadzenie motywu rodzajowego w lewym dolnym rogu płótna –interakcji konia i psa. Warto w tym miejscu poprosić uczniów o przypomnienie tradycji konnych wizerunków w sztuce, od antycznej rzeźby

Marka Aureliusza po dzieła renesansowe (w tym koniecznie płótno Tycjana ukazujące Karola V) oraz o wymienienie innych znanych im klasycystycznych portretów konnych w malarstwie i w rzeźbie (David, *Napoleon na przełęczy św. Bernarda*, B. Thorvaldsen, *Pomnik konny ks. Józefa Poniatowskiego*).

e) Osadzenie portretów w twórczości ich autorów.

W przypadku obrazu **David** ważne jest dostrzeżenie, że to **wczesne dzieło** artysty, którego koncepcja powstała podczas pobytu artysty w Italii. **Wymienienie** kilku **innych znanych prac malarza**, w tym koniecznie portretowych (np. *Autoportret*, *Portret madame Récamier*, portrety Napoleona).

Z racji niepewnego datowania dzieła **Bacciarellego**, niemożliwe jest precyzyjne osadzenie go w chronologii twórczości artysty. Wystarczy zatem **wymienić inne jego prace** – liczne **portrety Stanisława Augusta** i jego rodziny, poczet królów, sceny historyczne z Sali Rycerskiej Zamku Królewskiego w Warszawie.

Ze względu na trzymany w ręku przez Izabelę kwiat pomarańczy i sposób namalowania kosza kwiatów dzieło przypomina inny portret pędzla Bacciarellego, przedstawiający Annę z Scypionów Szaniawską z lat 70. XVIII wieku (źródło: Wikimedia Commons).

f) Omówienie kwestii funkcji dzieła – portretu reprezentacyjnego, eksponującego status materialny i walory portretowanego. Zwrócenie uwagi na staranny strój i fryzury modeli.

Izabela Lubomirska: błękitna suknia ślubna (ze względu na upodobanie do strojów w tym kolorze Lubomirska zwana była Błękitną Markizą), składająca się ze stanika usztywnionego fiszbinami i dekorowanego kokardami oraz z drapowanej spódnicy, dowodzi, że księżna obeznana była z **modą angielską**. Białe rękawy przewiązane wstążką w kolorze sukni wykończone zostały haftowanymi falbanami. Na ramionach księżna ma zarzucony czerwony płaszcz podbity gronostajami. **Tron**, na którym zasiada, i fragment **rezydencji wilanowskiej w tle** świadczą o **statusie materialnym i arystokratycznym pochodzeniu** księżnej, spokrewnionej z Stanisławem Augustem Poniatowskim.

Izabela uczesana jest w modnym w latach 70. stylu *catogan* – włosy z przodu zaczesane są wysoko do góry, tylne pasma przewiązane wstążką; na ramiona opadają długie loki zwane anglezami. Na czubku głowy znajduje się egreta – ozdoba z piór i wianek z kwiatów pomarańczy.

Stanisław Kostka Potocki: obcisłe żółtobeżowe pantalone uwypuklają muskulaturę nóg księcia. Nieskazitelnie biała koszula z szerokimi rękawami i ozdobnymi mankietami przez ówczesnych odbierana była jako nie dość elegancka (recenzentom obrazu kojarzyła się raczej z bluzą stajennego niż z bielizną arystokraty). Stroju dopełniają: kamizelka w kolorze palonej umbry, skórzane rękawiczki oraz **Order Orła Białego** na szerokiej błękitnej taśmie. Ten ostatni element zdecydowanie nie pasuje do sceny ujeżdżania koni podczas polowania w Neapolu.

Potocki nosi **francuską perukę**, pudrowaną na jasny kolor. Po bokach głowy ma starannie ufrizonowane loki, reszta gładko zaczesanych włosów przewiązana jest kokardą na wysokości karku.

- g) Krótkie przedstawienie sylwetek obu portretowanych postaci. Podział uczniów na dwie grupy – jedna z nich przygotowuje notatkę o Elżbiecie Izabeli Lubomirskiej, druga o Stanisławie Kostce Potockim. Należy zwrócić uwagę na to, że istotne są nie tyle szczegółowe daty dotyczące biografii portretowanych, co umiejętność scharakteryzowania ich pozycji.

Elżbieta Izabela Lubomirska	Stanisław Kostka Potocki
<ul style="list-style-type: none"> – z domu Czartoryska, należąca do słynnej Familii, spokrewniona z królem, – żona marszałka wielkiego koronnego, – angażowała się w życie polityczne kraju i w działalność dobroczynną, 	<ul style="list-style-type: none"> – poseł Stronnictwa Patriotycznego na Sejmie Czteroletnim, – generał armii polskiej, – kolekcjoner sztuki, – autor pierwszego polskojęzycznego opracowania historii sztuki <i>O sztuce u</i>

– kosmopolitka.	<i>dawnych, czyli Winckelmann polski,</i>
	– założyciel jednego z pierwszych polskich muzeów.
– Obydwoje byli właścicielami Wilanowa i kolekcjonerami sztuki.	
– Lubomirska była teściową Potockiego.	

h) Odczytanie przesłania dzieł za pomocą analizy atrybutów:

Izabela Lubomirska – **pies** to symbol wierności, **kwiat pomarańczy** łączy się z ceremonią zaślubin. Jest to **portret ślubny**.

Stanisław Kostka Potocki – **pies szczekający** na zirytowanego tym faktem konia nie burzy w żaden sposób **spokoju** oblicza **księcia**. Jawi się on jako potrafiący wznieść się ponad wszelkie niedogodności zsyłane przez los. Portret gloryfikuje zatem **stoicki dystans** księcia do rzeczywistości. **Kolumna w tle**, stały element portretów oficjalnych, wskazuje jednocześnie na **stałość** Potockiego, jak i na **szlachetność rodu**, z którego pochodzi.

i) Zestawienie konwencji arystokratycznego portretu męskiego (portretowany ukazany konno, podczas zagranicznej podróży, stawiający czoła niedogodnościom) i żeńskiego (portretowana na tle swojej posiadłości, a więc w kręgu domowym, z tradycyjnymi atrybutami, takimi jak kwiaty czy pies).

j) Niejasności związane z powstaniem obrazów:

Portret Izabeli sygnowany jest i datowany przez jego twórcę na rok 1757. Data ta jest niezgodna z rzeczywistością. Ślub Izabeli odbył się bowiem 4 lata wcześniej. Jej strój i fryzura z kolei jednoznacznie wskazują, że obraz nie mógł powstać wcześniej niż w latach 70. Bacciarelli musiał zatem obraz antydatować, zapewne na prośbę portretowanej.

Istnieją przekazy mówiące o tym, że dzieło Davida miało powstać na zamówienie króla Neapolu podczas pobytu w tym mieście księcia Potockiego. Daty pobytu w Neapolu malarza i arystokraty zupełnie się jednak nie pokrywają. Nie wiadomo nawet, czy kiedykolwiek się spotkali. Być może dzieło powstało na podstawie nadesłanych Davidowi szkiców portretowych. Może to być przyczyna, dla której ciotka Potockiego, Katarzyna Kossakowska, podważała podobieństwo twarzy na portrecie.

k) Uczniowie zostają podzieleni na trzy zespoły. Każdy z nich ma za zadanie zebrać słownictwo dotyczące wybranej cechy artystycznej obrazów. Ważne, by analizy miały charakter rzeczywistego porównania, a nie omówienia najpierw jednego, potem drugiego obrazu. W tym celu najlepiej skonstruować tabelę, pozwalającą na jednoczesne zestawianie cech obrazów.

Elementy, które warto porównać:

- kompozycja i relacje przestrzenne,
- kolorystyka, światło i modelunek, faktura,
- ekspresja.

Słownictwo przydatne do analizy kompozycji i relacji przestrzennych:

Elżbieta Izabela Lubomirska	Stanisław Kostka Potocki
Kadr bliższy.	Kadr dalszy.
Ujęcie w $\frac{3}{4}$, twarz en face.	Ujęcie profilowe, twarz w $\frac{3}{4}$.
Dynamika kompozycji, zaznaczona przewagą diagonalii.	Dominującymi kierunkami pionowy i poziomy, których równowaga decyduje o statycznym wyrazie sceny. Istotnym kierunkiem kompozycyjnym jest także diagonalna prowadząca od prawego górnego ku lewemu dolnemu rogowi kompozycji, budowana plamą światłą na murze, szarfą orderu, układem nóg jeźdźca i konia oraz sylwetką psa.
Kompozycje jednopostaciowe (postać i zwierzęta na tle pejzażu).	
Kompozycje centralne.	
Postaci na tle kulisy architektonicznej.	
Przestrzenność ujęcia oddana modelunkiem światłocieniowym i skrótami perspektywicznymi. W portrecie Bacciarellego zastosowano także perspektywę powietrzną.	
Obrazy mają silnie wyeksponowany pierwszy plan.	

Słownictwo przydatne do analizy kolorystyki, światła i faktury analizowanego obrazu:

Elżbieta Izabela Lubomirska	Stanisław Kostka Potocki
Szeroka gama barwna.	
Dominantę stanowi nasycona plama czerwonego płaszcza.	Przeważają barwy ziemi i ciepłe szarości; akcenty stanowią: błękitna szarfa i żółte nogawki spodni.
Bogactwo chromatyczne.	Zastosowanie kilku tonów barwnych w obrębie szarości i brązów. Repetycja skontrastowanych błękitów i żółcieni.

Kontrasty temperaturowe czerwieni i barw chłodnych.	Kolory są stonowane, zharmonizowane, co wydobywa chłodną żółć i błękit ubioru portretowanego.
Równowaga barw ciepłych i chłodnych.	Przewaga barw ciepłych z silnymi akcentami barw chłodnych.
Plamy barwne modelowane walorowo.	
Światło zewnętrzne, naturalne, ciepłe, rozproszone, padające z lewej strony.	
Modelunek bardziej twardy, linearny, wyraźne oddzielanie granic poszczególnych barw w szczegółach stroju i rekwizytach, bardziej miękko modelowane partie karnacji i tła. Światło nakładane w sposób graficzny w partii szat. Najwyższe światła kładzione wyraźnymi blikami.	Modelunek bardziej miękki uzyskany zaznaczeniem licznych stopni gradacji między pełnymi światłami a głębokimi cieniami.
Szczegółowe, precyzyjne oddanie detalu.	
Głęboka koloru karnacji uzyskana wieloma warstwami laserunków, efekt czystych barw.	Laserunki „gaszą” kolory, efekt barw złamanych.
Faktura zróżnicowana, widoczne różnorodne efekty nakładania farby – długie, krótkie i punktowe ślady pędzla. Widoczne laserunki.	Faktura gładka, staranne <i>fini</i> , zatarcie śladów pędzla.

Słownictwo przydatne do analizy ekspresji dzieł:

Elżbieta Izabela Lubomirska	Stanisław Kostka Potocki
Brak emocji na twarzach portretowanych.	
Kontakt wzrokowy z widzem.	
Idealizacja twarzy.	
Podkreślenie wdzięku, urody, elegancji i delikatności Izabeli.	Podkreślenie wewnętrznego opanowania, stoicyzmu, otwartości (gest powitania) i znakomitych umiejętności jeździeckich Stanisława Kostki.

- 1) Uczniowie konstruuja samodzielnie wnioski wyplywajace z analizy, ktore umieścić należy w zakończeniu. Ta część pracy może mieć bardzo indywidualny charakter. Warto jednak zawrzeć w niej uwagi podkreślajace różnice w zakresie stylu i ekspresji dzieł (podobienstwa wyeksponowano we wstepie). Należy także podnieść kwestię stylu i zauważyć, że dzieło Bacciarellego bliższe jest estetyce rokoka, podczas gdy David, mimo czerpania z barokowych wzorców w ujęciu konia i jeźdźca, stworzył dzieło w wyrazie już klasycystyczne.

Kurs realizowany w ramach współpracy pomiędzy
Stowarzyszeniem Przyjaciół Olimpiady Artystycznej
a Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.

